

Nyelvi emancipáció, nyelvpolitika és nyelvi jogok a skandináv régióban[◇]

1. A fogalomtisztázás nehézsége

A kisebbségek jogaival foglalkozó kutató lépten-nyomon beleütközik abba az akadályba, hogy a téma leírásához szükséges alapfogalmakat, amelyeket legalábbis néhány évtizede használ a szakirodalom, máig sem határozták meg egyértelmű, és mindenki számára elfogadható módon. Valójában azt sem tudjuk pontosan, hogy mit jelent a „nemzet”,¹ a „kisebbség”, illetve, hogy milyen kritériumok alapján sorolható valaki egyik vagy másik kisebbséghez.² A „kisebbség” kifejezés már önmagában is zavaró egyesek számára, hiszen a számbeli csekélység mellett valamiféle csökkentértékűséget sugallhat, szemben a „többséggel”, amely nemcsak lélekszámát, hanem „minőségét” tekintve is több.

E fogalmi bizonytalanság kétségtelenül kapcsolatban áll azzal a politikai helyzettel, hogy mindmáig az „egy állam – egy nemzet” paradigma érvényes a legtöbb európai országban, ez pedig egy nemzet domináns pozícióját és államalkotó szerepét sugallja még akkor is, ha az adott állam valamilyen módon elismeri a területén élő etnikai kisebbségek létét. De miért is van annyi „gond” a kisebbségekkel? A legfőbb vád velük szemben az, hogy végső célkitűzésük nem lehet más, mint elszakadásuk attól az államtól, amelyben élnek, és saját, önálló államuk megteremtése. Ez ellen pedig a legkézenfekvőbb megoldás beolvastásuk a többségbe. Amint többek között Kymlicka hangsúlyozza, „az államon belüli nemzeti kisebbségek, a domináns nemzetől különböző etnikai csoportok követelése nem feltétlenül kell, hogy veszélyt jelentsenek az állam egységére, sem annak liberális demokratikus berendezkedésére, mivel egyszerűen csak arra a problémára mutatnak rá, amellyel a kisebbségekhez tartozó személyek emberi jogaik szabad gyakorlásában szembesülnek”.³

Visszatérve a probléma elméleti megközelítéséhez, túlságosan képlékeny számos olyan fogalom jelentése, amely kulcsfontosságú lenne ahhoz, hogy nemzetközi szinten egységesíteni lehessen a kisebbségek jogi védelmét. Olyan tudományágak, mint a szociológia, az etnográfia, a politológia, a szociolingvisztika igenis kidolgoztak értékes és használható definíciókat, ezek viszont nem igazán relevánsak a jogi operacionalizálás szempontjából. Hadd említsek itt egyetlen példát arra vonatkozóan, hogy mennyire nem egységes a jogi terminusok használata a

---

◇ A dolgozat egy nagyobb munka részét képezi, melynek címe *A skandináviai finnugor nyelvek helyzeteinek szociolingvisztikai szempontú vizsgálata*. A kézirat 2005-ben, az Arany János Közalapítvány támogatásával készült, a jelen dolgozat pedig újabb adatokkal bővített.

1 Lásd például a fogalom légiesítését B. Andersontól kezdve. Anderson 1983.

2 Finnországban például más-más kritériumok alapján tekintenek valakit száminak, romának vagy zsidónak.

3 Idézi Vizi 2004. 56.

különböző nyelvekben. A magyar és az angol nyelvű szakirodalom általában az őshonos és a bevándorló kisebbségeket különbözteti meg egymástól, míg például a skandináviai nyelvekben használatos a „nemzeti történelmi kisebbség” kifejezés is, ez pedig mást és mást jelent a finn, a svéd és a norvég törvénykezésben.

Kétségtelen, hogy a kisebbségek nyelvi jogi helyzetének kutatója számára fontos olyan kérdéseket is megvizsgálni, mint az Európai Unió nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos politikája, a nemzeti és európai identitás egymáshoz való viszonya, a nemzetállamok és az Európai Parlament kisebbségekre vonatkozó jogalkotási mechanizmusai. Mindezek nélkül nem alakíthat ki önmaga számára tiszta képet arról, hogy az egyes államok kisebbségpolitikája hogyan illeszkedik be az integrálódó európai kontextusba.

Nézzünk meg a továbbiakban néhány olyan fogalmat, amelyek többször előfordulnak a jelen munkában, és amelyeket mindenekelőtt szociolingvisztikai szempontból határozok meg.

Nyelvpolitika. A fogalom legegyszerűbb definíciója, amellyel eddigi kutatásaim során találkoztam: politikai eszközökkel végzett nyelvi tervezés,⁴ amely például a skandináv országok mindegyikében több nyelvre irányul. Általában elmondható az európai államok nyelvpolitikájáról, hogy egymással versengő, néha egymással szöges ellentétben álló irányzatok határozzák meg. Az egyik fő irányzat az, hogy elmosssák az állam, a nemzet és a nyelv közötti fogalmi és kategóriabeli különbséget, ami igen súlyos konfliktushelyzeteket eredményez. Ehhez az irányzathoz tartozik még az is, hogy minden nyelvet egy területhez kapcsolnak, s ezáltal „a nyelv átalakul a társadalmi ember képességéből egy területileg szervezett társadalmi intézménynek, az államnak a tulajdon(ság)ává”.⁵ Egy tipikus európai államnak Szépe szerint vagy nincs kifejtett nyelvpolitikája, vagy ha van, akkor az megszorító, korlátozó jellegű (2001). Ennek a magyarázata abban keresendő, hogy az államok a nyelvi beolvasztással való szembeszegülést és a normától való eltérést hagyományosan a hatalom iránti lojalitás hiányaként értelmezik, és szükségesnek tartják agresszívan fellépni az „engedetlenséggel” szemben.

Nyelvi emancipáció. Amikor bizonyos területeken használt nyelveknek különböző társadalmi értéket tulajdonítanak, ezek hierarchikus viszonyban állnak egymáshoz képest. Szociolingvisztikai szempontból azonban minden anyanyelvként beszélt nyelv egyenrangú, nincsenek egyfelől jobb, fejlettebb, másfelől rosszabb, primitívebb nyelvek. Ezen az alapon tehát minden nyelvet azonos jogok illetnének meg, és beszélőiknek azonos lehetőségeket kellene biztosítani anyanyelvük tökéletes elsajátítására, fejlesztésére és bármely helyzetben való felhasználására. A valóságban, amint azt jól tudjuk, a különböző nyelveket hatalmi viszonyainak függvényében illetnek meg különböző politikai jogok. A történelem tanúsága szerint ezek a hatalmi viszonyok távolról sem állandóak, és a nyelvek hierarchiája is ennek megfelelően változik. Emancipációról általában a politika terén szoktak beszélni,⁶ Lindgren viszont kiterjeszti a fogalmat a nyelvek társadalmi helyzetének bizonyos fajta alakulására. Szerinte azt nevezhetjük nyelvi emancipációnak, amikor az alávett helyzetben levő nyelvek társadalmi helyzete pozitív irányba változik (emelkedik a hierarchián) céltudatos kultúrpolitikai tevékenység következtében.⁷

Nyelvi revitalizáció. Ma már tudjuk, hogy a világ nyelveinek többsége veszélyeztetett nyelv,

---

4 Cseresnyési 2004. 150.

5 Szépe 2001. 16.

6 Lásd pl. Giddens 1991. 210–212.

7 Lindgren 2001. 240.

azaz a kihalás veszélye, a közösségi nyelvhasználat megszűnése fenyegeti. Nyelvhálálról akkor beszélünk, ha már egy anyanyelvi beszélője sincs az adott nyelvnek, ha egy közösség sem használja mindennapi kommunikációja során, és ha a normális körülményekre jellemző állandó változások nem jellemzik már.⁸ Nyelvi revitalizáción egyfelől „nyelvfelélesztést” ért a szakirodalom, azaz egy kihalt nyelv életre keltését, másfelől „nyelvélnéskítést”, azaz a nyelvcsere folyamatában levő, de még ki nem halt nyelv megerősítését.⁹

2. A skandináviai kisebbségek etnikai emancipációja

Nyugat-Európa, és ezen belül Norvégia és Svédország kisebbségpolitikájában három korszakot különböztethetünk meg.¹⁰

I. Az 1800-as évek előtt különböző nyelveket beszélő népcsoportok éltek az egyes országok területén, az uralkodók pedig elnézően viszonyultak a nyelvi és kulturális sokféleséghez.

II. A nemzetállamok létrejöttével és az iparosodás elkezdődésével egyidejűleg egyre nagyobb hangsúlyt kapott a nemzeti és nyelvi homogenitás eszménye. A nemzetállamok kialakulásának 19. századi folyamatához hozzátartozott tehát a nyelvi szabályozás is, mint a nemzetállamok jogrendjének része. Ennek során az uralkodó népcsoport nyelve presztízsnyelvvé, majd jogilag is szentesített, hivatalos nyelvvé vált.¹¹ A nyelvek egyenlőtlenségét kimondó törvények pedig akkor kezdtek szélesebb körben hatni, amikor az oktatásban is megjelentek. Az iskolai oktatás egyik be nem vallott, de határozott célja éppen az volt, hogy megszilárdítsa bizonyos nyelveknek és kultúráknak másokénál fontosabb tudatát.

III. A kisebbségek etnikai ébredésének kezdete Skandináviában a 20. század derekára tehető. Először a számiak szűkebb köreiben jelentkezett az 1950-es években, majd más északi népcsoportoknál is.¹² A mozgalom a nyelvek emancipációjának egy új szakaszát nyitotta meg, a kisebbségi nyelvek revitalizációját. Az 1970-es években a kisebbségi kérdés nyilvánosságot kapott, és a többségi nemzetek kénytelenek voltak tudomást venni róla. Ettől kezdve Skandináviában a kisebbségi politika két pólus között ingadozott: kétségtelenül hatott még az a korábbi ideológia, amely a beolvasztási törekvéseket támogatta, másfelől az iparosodás utáni társadalom értékpluralitása jegyében újra kellett gondolni a korábbi meggyőződéseket. A mentalitásváltás természetesen hosszú lefolyású, de általában elmondhatjuk, hogy az 1950–60-as évekhez viszonyítva lassanként elfogadóbbá vált a kisebbségekhez való viszonyulás.

Lindgren megvizsgálta, hogy a skandináv régióban az etnikai ébredés fokozatos kibontakozását milyen tényezők segítették elő.¹³ Ezeket három csoportba sorolta.

a) A folyamat akkor kezdődött el a skandináv régióban, amikor a kisebbségek új módon kezdték értelmezni az északi demokrácia ideológiáját, éspedig úgy, hogy a kisebbségeknek is joguk van saját nyelvükhöz és kultúrájukhoz a többségekkel egyenrangú állampolgárokként. A kisebbség-többség viszonyában továbbgondolták a demokrácia alapelvét, és ebben a megvilágít-

---

8 Borbély 2001. 19.

9 Cseresnyési 2004. 222.

10 Allardt 1988.

11 Nádor 2003. 76.

12 Lindgren 2000. 109, Huss–Lindgren 2005. 248–249.

13 Lindgren 2000. 112.

tásban az asszimilációs politika elnyomatásnak, jogsértésnek bizonyult, míg a valóságos demokrácia pluralizmust, többnyelvűséget és pozitív diszkriminációt követelt meg. Az utóbbira feltétlenül szükség volt annak érdekében, hogy jóvá lehessen tenni a nacionalista beolvasztási időszak negatív következményeit, és hogy a gyakorlatban valós lehetőséget biztosítsanak a pluralizmus megvalósítására. Lindgren azt látja az északi kisebbségek emancipációjában sajátosnak az 1800-as évek nacionalizmusához viszonyítva, hogy itt nem a saját állam és az egy nyelvűség megteremtése volt a legfőbb cél.

b) A modernizáció optimista korszaka akkor zárult le, amikor tudatosult az emberekben, hogy meggondolatlan, maximális haszonra törekvő tevékenységükkel tönkreteszik a természetet. Lassanként visszatértek azoknak a kulturális formáknak a tiszteletéhez, amelyekben az emberi tevékenység hozzáidomul a természethez, nem bontja meg annak egyensúlyát. Ennek a mentálisnak köszönhetően a másság, a többféleség elfogadása részévé vált az északi demokrácia értékrendjének.

c) A harmadik tényezőt, amely jótékonyan befolyásolta a kisebbségek nemzeti ébredését és támogatta a revitalizáció megindulását, azok az eredmények jelentik, amelyeket az 1960-as években értek el a nemzetközi kétnyelvűségi kutatások. Ezek minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a többnyelvűség nem hátrány, hanem igenis pozitívan befolyásolja a gyermek nyelvének és ezzel együtt személyiségének fejlődését. A kisebbségi gyermek számára különösen fontos, hogy fejleszthesse anyanyelvét és pozitív identitását saját beszélőközösségének tagjaként. Azt is megfigyelték a kutatók, hogy a korai kétnyelvűség elősegíti más, idegen nyelvek elsajátítását és a metanyelvi tudatosság¹⁴ kialakulását.

A kutatások során megfigyelték, hogy a kisebbségi nyelvek helyzete azokon a vidékeken a legjobb, ahol a modernizáció később kezdődött, az etnikai ébredés pedig korábban. Úgy tűnik, a kettő közötti időszak sorsdöntő jelentőséggel bír. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a két fent említett tényező mellett mások is befolyásolták a kisebbségi nyelvek fennmaradását vagy eltűnését. Azoknak a skandináviai finnugor kisebbségi nyelveknek a legerősebb a státusa, amelyeket a legfontosabb számi nyelvterületeken beszélnek, azaz Norvégiában Belső-Finnmarkban, Finnországban Utsjokiban és Käsivarsiban, továbbá Svédországban Karesuvanto vidékén. Sokkal rosszabb a nyelvek helyzete a norvégiai partvidéken, a tengeri számik és a kvének lakóterületein, valamint a számik legdélebbi területein, Közép-Skandináviában és Sodankyläben. A Tomio-völgyi nyelv legjobban az északi vidékeken őrződött meg.

Vannak olyan területek és helyi közösségek, amelyek körében a revitalizáció akkor kezdődik, amikor már csak az idősek használják a kisebbségi nyelvet az egymás közötti kommunikáció eszközeként, míg más helyeken az emancipáció olyan nyelvet érint, amelyet egyrészt a családban beszélnek, másrészt valamennyi korosztály ezt használja a mindennapi társalgási helyzetekben.

Az etnikai ébredés mozgalma a nyelvek emancipációjának egy új szakaszát nyitotta meg, a kisebbségi nyelvek revitalizációját. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a kisebbségi nyelveket kisebb-nagyobb mértékben nyilvánosan is használni kezdték, azaz a kisebbségek saját intézményeiben, a művelődési életben, a tömegtájékoztatásban, az óvodákban, iskolákban, a felsőoktatásban és a hivatalos ügyintézésben. Ugyanakkor egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a kisebbségi nyelvek írott művelésére. Fontos lépés volt ebben a folyamatban a norvégiai és a finnországi

---

14 Az a képesség, amely lehetővé teszi, hogy az egyén megismerje a nyelvi jelenségeket például azáltal, hogy összehasonlíttja egymással a különböző nyelvek kifejezési formáit.

számi nyelvtörvény kidolgozása és életbe léptetése 1992-ben, a nagyobb létszámban számi lakta területeken.

A köznyelvben valamely nyelv revitalizációján azt is értik, hogy olyan területeken is használni kezdik, ahol korábban nem tették. A fogalom szociolingvisztikai meghatározása értelmében viszont helyesebb csak olyan esetekben beszélnünk revitalizációról, mint amikor például a kisebbségi nyelv ismét a család nyelvvé válik olyan vidékeken, ahol a nyelvi asszimiláció már megtörtént. Hozzátartozik még ehhez a folyamathoz, hogy azok az egyének, akik már részben vagy teljesen elveszítették saját nyelvüket, (újra) megtanulják, és használni kezdik azt, illetve az anyanyelvükön írástudatlanok nyelvtudásukat kibővítik az írott nyelvművelés irányában is. A nyelvélénkítés eredményeként sok olyan család, falu és vidék van ma Fennskandiában, ahol az idősebb nemzedék a fiatalokkal és a fiatal felnőttekkel a többségi nyelven beszél, a gyermekekkel viszont a kisebbségi nyelven. Olyan területek is vannak, ahol a fiatal középnemzedék egyáltalán nem tud a kisebbségi nyelven, a fiatalabbak azonban többé-kevésbé (meg)tanulták azt. Különböző projektek születtek a nyelvi revitalizáció megvalósítására, és egyre bővül az ehhez kapcsolódó tevékenységek hatóköre.

Bár a revitalizáció igyekszik megfékezni, illetve megváltoztatni a nyelvi asszimiláció kibontakozásának irányát, az sajnálatos módon tovább folytatódik. A legnagyobb gondot az jelenti, hogy hihetetlenül nehéz szembeszállni ideológiai, politikai és attitűdbeli szinten azzal a mélyen gyökerező felfogással, amely csak a nemzet homogén kultúrájában képes gondolkodni, és helyette a pluralitás eszméjét elfogadtatni, másfelől mindezt tudatosan alkalmazni a mindennapi kommunikáció nyelvének megválasztása során.

A modernizáció nem kell, hogy automatikusan nyelvi asszimilációt jelentsen. Valamely nyelv társadalmi helyzete és a kisebbségek nyelvi emberi jogai döntő fontosságúak a nyelv fennmaradása vagy eltűnése szempontjából. Érdemesnek tartom ilyen tekintetben összehasonlítani egymással az északi kisebbségi nyelvek státusát a svéd és a finn finnországi helyzetével. Az iparosodás azzal egy időben kezdődött a 19. század második felében Dél-Finnországban, hogy a finn az ország második hivatalos nyelvvé vált a sikeres emancipációs törekvéseknek köszönhetően. Ilyen körülmények között mind a finn, mind a svéd hivatalos nyelv volt a közéletben már a modernizáció kezdeti fázisában. Ezzel szemben az észak-skandináviai peremvidéken (finnül: *Pohjoiskalotti*) az asszimilációs politika a 19. század végén kezdődött, és a késői modernizáció csak a 20. században érte el ezt a régiót, még hozzá a többségi nyelveken. A kisebbségek etnikai ébredése ehhez képest későbbi fejlemény. Úgy tűnik, nagyon sok függ attól, hogy valamely etnikai csoportnak biztosítottak-e nyelvi-emberi jogai a társadalom modernizációjának kezdetén, vagy elég hamar ki tudja-e vívni azokat, miközben a modernizáció erőteljesen megváltoztatja a nyelvi környezetet. A finn nyelv 19. századi emancipációja nélkül a modernizáció könnyen eredményezhette volna a finnek nyelvi beolvását.¹⁵

Ami a számi nyelvet illeti, ennek Norvégia és Finnország bizonyos vidékein hivatalos nyelvi státusa van. Ennek ellenére, főként Finnországban, ma is meglehetősen gyenge a helyzete a közélet fontos területein. Ahhoz, hogy a számi, a kvének és a Tornio-völgyiek saját nyelvükön modernizálódhassanak, úgy, ahogy a finnek és a svédek számára ez megadatott, arra lenne szükség, hogy nyelvüket a közélet kulcsfontosságú területein, lehetséges funkcióinak teljes körében használhassák. Az északi kisebbségi nyelvek emancipációja napjainkban javában folyik, de hogy milyen eredményhez fog vezetni, azt nehéz lenne megjósolnunk.

---

15 Lindgren 2000. 115.

Tény, hogy a nyelvi tervezés legelhivatottabb munkásai Fennoskandiában is ugyanazt tartják szem előtt, amit Péntek János a Kárpát-medencei magyar kisebbségek anyanyelvének megőrzése és fejlesztése szempontjából elengedhetetlennek tart. „Ha egy nyelv jövőjét nem csupán valamely prófécia kinyilatkoztatásával latolgatjuk, hanem a folyamatok teljes ismeretében szándékunkban áll befolyásolni is, mindenekelőtt a nyelv beszélőire, beszélő közösségeire kell figyelemmel lennünk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem a nyelvi emlékek reliktszerű, muzeális mentésére vagy őrzésére kell tervet vagy stratégiát kidolgoznunk, hanem az élő nyelv megtartására a mindennapi használatban, lehetséges funkcióinak teljes körében.”¹⁶

Az eddig tárgyalt témakörök során már többször szó került az egyes finnugor kisebbségek nyelvi jogi helyzetéről. A továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy milyen lehetőségeket biztosít Finnország a területén élő állampolgárok, különös tekintettel a számi kisebbség számára nyelvi jogainak gyakorlására.

3. Nyelvi jogok Finnországban

Az alábbiakban a finn állampolgárok nyelvi emberi jogait három szempontból vizsgálom meg, mindenekelőtt a Nuolijärvi és a Seurujärvi-Kari¹⁷ kutatásaira támaszkodva.

a) Mit szavatol a finn alkotmány és az 1922-es nyelvtörvény?

Az alapvető egyéni jogokat a 2000. március elsején életbe lépett új finn alkotmány (731/1999) fogalmazza meg. Ezek között szerepel például az, hogy mindenkinek joga van saját nyelvéhez és kultúrájához.

Az alkotmány 6. paragrafusa elvi egyenlőséget biztosít valamennyi nyelv beszélőinek. Eszerint az emberek egyenrangúak a törvény előtt, és senkit nem szabad jól megalapozott és elfogadható ok nélkül megkülönböztetni neme, kora, eredete, nyelve, vallása, meggyőződése, véleménye, egészségi állapota, testi vagy szellemi sérültsége vagy bármilyen más személyes ok miatt.

Jól tudjuk, hogy Finnország kétnyelvű (két hivatalos nyelvű) állam. Ennek igen régi hagyományai vannak a törvénykezésben. Finnországban lényegében már a kora középkor óta él svéd nyelvű lakosság, és bár nem a legrégebb, de a legnagyobb történelmi¹⁸ kisebbség. A nyelvi törvény értelmében (1922. VI. 1.) a svéd Finnország második hivatalos nyelve. A finnországi svédnek helyzetét épp a törvényi szabályozás miatt tartják példaértékűnek a világon. A nyelvtörvény első paragrafusa szerint „a bíróságokon és egyéb állami hatóságoknál, továbbá a települések és más önkormányzattal rendelkező területek, valamint a településszövetségek”¹⁹

---

16 Péntek 2005. 9.

17 Nuolijärvi 2002, 2005, Seurujärvi-Kari 2005.

18 Történelmi kisebbségen a Finnországban évszázadok óta élő népcsoportokat értem. Fontos elkülöníteni ezt a kategóriát a bevándorlók csoportjaitól, mivel az 1980-as évektől kezdődően jelentősen megnövekedett a Finnországba költözők száma, olyannyira, hogy az 1990-es években megháromszorozódott a korábbi időszakokhoz képest.

19 Finnül: *kunta*. A terminus olyan régióra vonatkozik, amely nem annyira földrajzi-közigazgatási egység, mint inkább kulturális és etnikai szövetség. A magyar nyelvű szakirodalomban találkoztam a szó „járás”-ként való fordításával, amely véleményem szerint nem a legmegfelelőbb.

hivatalos szerveinél a hivatali vagy önkormányzati terület és a megfelelő település vagy településszövetség, valamint a felek nyelvének megfelelően az ország nemzeti nyelvét kell használni, a finnt, vagy a finnt és a svédet”. (Várady Eszter fordítása)

Az alkotmány 17. paragrafusa szerint:

„Finnország nemzeti nyelvei”²⁰ a finn és a svéd.

Törvényileg biztosított mindenki számára az a jog, hogy a bíróságon és egyéb hivatalos ügyintézés során saját nyelvét, azaz a finnt vagy a svédet használja. A közhatalomnak azonos alapon kell gondoskodnia az ország finn és svéd nyelvű lakossága művelődési és társadalmi szükségleteinek kielégítéséről.”²¹ (Saját fordításom. M. B. E.)

Ugyanabban a paragrafusban más Finnországban beszélt nyelvekről is rendelkezik a törvény, az alábbi módon:

„A számiknak őshonos népként, valamint a románoknak és más népcsoportoknak joguk van fenntartani és fejleszteni saját nyelvüket és kultúrájukat. A törvény biztosítja a számiknak, hogy a számi nyelvet használják a hivatalos ügyintézésben. A siketek nyelvét használók, valamint a rokkantságuk miatt tolmácsolási és fordítási segítséget igénylők jogait törvényileg szavatolják.”²² (Saját fordításom. M. B. E.)

Az anyanyelvhez való jog tehát központi helyet foglal el az alkotmányban. Ez amiatt rendkívül jelentős tény, hogy az alaptörvény, amint azt neve is mutatja, az összes többi törvény alapját képezi, még ha igencsak általános szinten szavatolja is az emberi jogokat.

b) Mit szavatolnak a nemzetközi egyezmények?

Több nemzetközi egyezmény Finnországra is kötelező érvényű, és biztosítja a finn állampolgárok számára a nyelvi jogokat mind Finnország területén, mind, bizonyos esetekben az ország határain kívül. Nézzünk ezek közül néhányat.

Az Északi Nyelvek Egyezménye (11/1987) alapján az északi állampolgárnak joga van ahhoz, hogy használhassa anyanyelvét (az izlandit, a norvégot, a svédet, a finnt vagy a dánt) a bíróságokon és egyéb hivatalos ügyintézés során, továbbá más közintézményekben az Északi Országok területén (azaz nem csak saját hazájában). A szociális ellátásra vonatkozó egyezmény (69/1996) pedig leszögezi, hogy az Északi Nyelvek Egyezményében felsorolt nyelveket a szociális gondozás és az egészségügyi ellátás terén is használni lehet.²³

A Finnország és Oroszország közötti alapegyezmény (63/1992) szerint az aláíró feleknek kötelességük ápolni egymás nyelvét, kultúráját és történelmi emlékműveit. Ez Finnországban gyakorlatilag azt jelenti, hogy az állam gondot visel az orosz kisebbség nyelvének ápolására.

Az Európa Tanács kisebbségi nyelvekre vonatkozó egyezménye (23/1998) a regionális és kisebbségi nyelvek védelméről rendelkezik. Biztosítja és előmozdítja ezek helyzetét többek között az oktatásban, a hivatalos ügyintézésben, az információközlésben, a kulturális, a gazdasági és a szociális életben. Mindegyik ország kiválasztja azokat a nyelveket, amelyekre a

---

20 Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az alkotmány nem „hivatalos”, hanem „nemzeti” nyelvekről beszél a finn és a svéd kapcsán, ami ideológiai szempontból egészen más jelentéstartalmú, és az országban beszélt többi nyelv szempontjából is demokratikusabb, mert nem nyelvi dominanciára és kiemelt politikai státusra utal, hanem arra, hogy a finn társadalom hagyományosan kétnyelvű.

21 Idézi Nuolijärvi 2002. 386.

22 Uő. uo.

23 Nuolijärvi 2002. 386–387.

fenti szabályozást alkalmazza, és ugyanakkor azt is eldöntheti, hogy milyen szinten biztosítja az illető nyelvek védelmét. Finnország a számi és a svéd nyelv ápolására kötelezte el magát az egyezmény értelmében, és azt is nyilvánosan közölte, hogy mutatis mutandis alkalmazza az egyezmény elveit a romára, valamint más nem-regionális nyelvekre is.²⁴

Az Európa Tanácsnak egy másik, 1998-as keretegyezménye szintén a nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozik, de nem fogalmaz annyira konkrétan, mint az előbb említett dokumentum, hanem azokat az elveket szögezi le, amelyek alapján az egyezményt aláíró államoknak gondoskodniuk kell a területükön élő nemzeti kisebbségekről.

Az Európai Unióban hivatalos nyelvnek tekintik valamennyi tagállamnak a hivatalos nyelvét/nyelveit. Ugyanakkor több egyezmény és döntés vonatkozik a regionális és kisebbségi nyelvek helyzetének javítására az Unió területén. 2000-ben, a nizzai csúcstalálkozón elfogadták azt a nyilatkozatot, amely megtilt bármiféle megkülönböztetést, többek között az egyén anyanyelve miatt.

Az ENSZ keretén belül kötött egyezményekben szintén találunk több olyan előírást, amely a nyelvi jogokra vonatkozik. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) is megtiltja pl. a nyelvi alapon történő megkülönböztetést. Az 1992-es, a Nemzeti, Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbséghez Tartozó Személyek Jogait leszögező nyilatkozat szerint az államoknak a törvénykezés és más tevékenységek által védelmezniük kell a kisebbségek nyelvi identitását, és elősegíteniük annak fejlesztését. Az UNESCO-nak is van egy olyan egyezménye 1971-ből, amelyben ellenzi az oktatásban a nyelv alapján történő háttérbe szorítást. Az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezetének (ILO) a független államok őshonos és törzsi népességeire vonatkozó egyezménye (306/1990) szintén tartalmaz rendelkezéseket a nyelvi jogokkal kapcsolatban. Finnországban egyedül a számiak őslakosok, az állam tehát ezekre alkalmazhatja a fenti előírásokat. A finn parlament döntése értelmében ezeket már akkor életbe léptette az államvezetés, mielőtt az egyezmény ratifikálása megtörtént volna.²⁵

c) A számi helyzete Skandináviában

A számiak négy országban szétszórva, Finnország, Norvégia, Svédország és az oroszországi Kola-félsziget északi területein, az északi sarkkör magasságában élnek. Ezeken a területeken ők az őslakosok.

Lélekszámukról ellentmondásos adataink vannak, ugyanis különböző kritériumok alapján végzik nemzetiségi besorolásukat. Az 1995-ös Számi Parlamentről szóló törvény 3. cikkelye értelmében Finnországban száminak tekintik azt, 1) akinek első nyelve, vagy legalább egyik szülőjének vagy egyik nagyszülőjének első nyelve a számi, 2) olyan személy leszármazottja, aki szerepelt az egykori 'hegyi', 'erdei' vagy 'halászó' számi lakossági vagy adófizetői nyilvántartásban, vagy 3) legalább egyik szülője a Számi Parlament megválasztásakor a választói nyilvántartásban szerepelt. Mindezek közül a Számi Parlament kizárólag a nyelvi kötődést tekinti a számi kisebbséghez tartozás feltételének. Norvégiában is az 1987-ben életbe lépett meghatározás a számi nyelv ismeretéhez köti e nemzetiséghez való tartozást, illetve a finnországi definícióhoz még hozzáteszi, hogy aki annak vallja magát, illetve akinek szülei vagy nagyszülei közül az egyiknek a számi az otthon beszélt nyelve. Ugyancsak a nyelvi kritériumot állították feltételként Svédországban is, amikor 1992-ben megszavazták a számi parlamentről

---

24 Kielilainsäädäntö 2001. 9.

25 Nuolijärvi 2002. 387.

szóló törvényt. Seurujärvi-Kari szerint a 21. században a számi etnikum meghatározásában elsősorban az a mérvadó, hogy a kérdéses személy e csoporthoz tartozónak vallja magát, másodsorban pedig az, hogy beszéli-e a számi nyelvet ő maga, vagy legalább az egyik szülője/nagyszülője első nyelvként.²⁶

A számiság definíciójának problematikussága azonban csak egyik oka annak, hogy nehéz pontosan meghatározunk e néphez tartozók lélekszámát. Egy másik, legalább ilyen fontos ok az, hogy a sok évszázados üldözés, az erőszakos beolvasztás miatt még a közelmúltban is kevesen merték vállalni identitásukat. Pentikäinen és Hiltunen az alábbi adatokat közli: kb. 50 000–100 000 közötti a lélekszámuk, és ebből mintegy 6400-an élnek Finnországban, 15 000–20 000 fő Svédországban, 20 000–25 000 fő (a számiul már nem beszélőket is ide számítva 40 000–45 000) Norvégiában, és valamivel több mint 2000 fő Oroszországban.²⁷

A legújabb adat, amelyet a számik lélekszámával kapcsolatban olvastam, Seurujärvi-Kari 2005-ös tanulmányában jelent meg, és ennek értelmében összesen 60 000–70 000-en vannak, ebből kb. 8000 fő él Finnországban, mintegy 20 000 fő Svédországban, kb. 45 000 fő Norvégiában, és megközelítőleg 2000 fő Oroszországban.²⁸

d) A számi nyelv használati lehetőségeit előíró finnországi nyelvtörvény

A finn alkotmány a két nemzeti nyelv, a finn és a svéd mellett még három nyelvet említ, ezek a számi, a roma és a siketek nyelve. Az utóbbiakra vonatkozó jogi előírások viszonylag későn születtek a két nemzeti nyelvhez viszonyítva.

A számik Finnország mai nyelvi kisebbségei közül a legrégebbek. A számi nyelv hivatalos helyeken való használatát előíró törvény (516/1991) jogilag biztosítja a számiknak anyanyelvük használatát mai lakóterületeiken, az észak-finnországi Utsjokiban, Inariban, Enontekiöben valamint Sodankylä vuotsói területén a bírósági eljárások során és más hivatalos helyeken, továbbá bizonyos állami intézményekben. A számiknak törvény biztosítja azt a jogot, hogy anyanyelvüknek a számit vallják, és használhassák azt ügyeik intézésekor vagy abban az esetben, ha a törvényszék előtt tanúként kihallgatják őket.

A Számi Népgyűlés (Saamelaiskäräjät) tervezetet nyújtott be 2002 februárjában a számi nyelvtörvény megújítására. Akárcsak a korábbi nyelvtörvény, ez is az egyéni jogok megfogalmazásából indul ki, és 2004-ben lépett érvénybe.

A törvénytervezet célja az volt, hogy pótolja azokat a hiányosságokat, amelyek a régi számi nyelvtörvény működésképtelenségéhez vezettek, és hogy összehangolja a számik nyelvi emberi jogait a megújított alaptörvénnyel, továbbá a nemzetközi jogi előírások terén végbement változásokkal. Az új törvény segítségével megpróbálják olyan értelemben javítani a számik nyelvi jogainak minőségét, hogy a számi nyelv használata természetes legyen, és a számi nyelvű szolgáltatást igénylő személynek ne kelljen kizárólag a tolmácsoláshoz folyamodnia. Akárcsak a 2004-ben életbe lépett általános nyelvtörvény, a számi nyelvtörvény is a nyelvi jogok minimális szintjét határozza meg, és a különböző hatóságoknak lehetőségük van arra, hogy jobb és szélesebb körű védelmet biztosítsanak a számiknak, mint amit a törvény előír.

A törvény valamennyi, a Finnország területén beszélt számi nyelvre vonatkozik (inari,²⁹

26 Seurujärvi-Kari 2005. 338.

27 Seurujärvi-Kari 1997. 99.

28 Uó. 2005. 340.

29 Az inari számi nyelv beszélőinek ez a nyelvtörvény biztosított először jogokat Finnországban.

északi és kolta-számi). A számik lakóterületén a finn és a számi egyenrangú nyelvek. Ezeken a területeken a hatóságoknak és a településszövetségeknek gondoskodniuk kell arról, hogy az egyes hivatalokban legyen megfelelő létszámú számiul beszélő személyzet annak érdekében, hogy az ügyfeleket ezen a nyelven is ki tudják szolgálni. A hivatalnokok számára biztosítani kell, hogy elsajátítsák a számi nyelvet még mielőtt munkaviszonyba lépnek az illető helyen. Az állami és a településszövetségi alkalmazottaknak joguk van ahhoz, hogy fizetett szabadságban részesüljenek annak érdekében, hogy a számi nyelvet megtanulják. Ez a paragrafus egészen más az új számi nyelvtörvényben, mint a korábbiakban, mivel itt konkrétan megfogalmazódik az a követelmény, hogy a hivatalokban számiul tudó személyzetet kell alkalmazni, és aktívan támogatni azok nyelvtudásának tökéletesítését. Emellett a szóban forgó észak-finnországi területeken kötelessége a hatóságoknak más módokon is szorgalmazni a számi nyelv használatát.³⁰

e) Az anyanyelv megtanulásának és az anyanyelven való tanulás joga

Közismert tény, hogy az iskola intézményének nagyon fontos szerepe van az egyén nyelvi-emberi jogainak szempontjából. A gyermek anyanyelvét beszélő közösség mellett az általános iskolára és a gimnáziumra is döntő feladat hárul az egyén anyanyelvének megőrzésében és a nyelvhasználati lehetőségek biztosításában.

A számi nyelv helyzete a finnországi iskolai oktatásban csak az 1990-es évek eleje óta erősödött meg. Korábban is tanulhattak a számi gyermekek anyanyelvükön, de jóval kevesebb iskolában. Az 1990-es években már számi nyelven folyt az oktatás a finnországi Lappföld számos iskolájában, alsó és felső tagozaton egyaránt. Az 1991-ben megújított oktatásügyi törvény a korábbinál jobb lehetőségeket biztosított a számi nyelv elsajátítására. Ennek értelmében anyanyelvként, szabadon választható nyelvként, első idegen nyelvként, felső tagozaton választható nyelvként tanulható, illetve több általános iskolában és gimnáziumban ez az oktatás nyelve.

1998-ban került sor az általános oktatási törvény újabb módosítására bizonyos problémakörökben. Érdemes ezt is megvizsgáljunk röviden. Az oktatási alaptörvény értelmében a minden finnországi diáknak joga van anyanyelvén, azaz finnül, svédül vagy számiul tanulni. Ha igény van rá, roma nyelven, a sikek jelnyelvén vagy más nyelveken (különböző bevándorlók nyelvén) is meg lehet szervezni az oktatást.

A számik lakta területen a legújabb oktatási törvény is biztosítja a gyermekeknek, hogy anyanyelvükön tanuljanak, ha ezt a szülők igénylik. Az állam külön költségvetésből támogatja a számi nyelv tanítását és a számi nyelven történő oktatást. Egy 2001-es statisztika szerint mintegy 500 diák tanul számiul 29 iskolában, és ebből 115 tanul teljesen vagy részben számi nyelven 12 iskolában. A számi nyelvű oktatás azonban igen jelentős nehézségekbe ütközik a tankönyvek és a szaktanárok hiánya miatt. Az északi számít beszélők helyzete valamivel jobb, mint az inari vagy a kolta-számít beszélőké. Egyetemi szinten számi nyelvet lehet tanulni az Oului, a Helsinki és a Rovaniemi Egyetemen. Ezek közül csak az elsőt lehet fő- vagy mellékszakként fölvenni.

A finn, a svéd és a számi mellett a finnországi általános iskolákban különböző más kisebbségi nyelveket is lehet anyanyelvként tanulni. Az óraszám azonban mindössze kettő hetente, és bár többször felvetették, hogy ezt növelni kellene háromra vagy négyre, mindeztidáig nem valósult meg ez az óhaj. A településszövetségekre hárul annak eldöntése, hogy milyen

---

30 Nuolijärvi 2002. 391-392, Seurujärvi-Kari 2005. 346.

nyelveken biztosít anyanyelvi oktatást, alapfeltételként határozták meg viszont, hogy legalább négy diák legyen egy csoportban.

f) Az emberi nyelvi jogok gyakorlása a mindennapokban

Jóllehet a törvények elvileg biztosítják az emberi nyelvi jogokat, alkalmazásukkal gyakran gondok vannak, mivel nem jutnak el az emberek mindennapi életének a szintjére. Az oktatásban például a helyi hatóságok is korlátozzák a törvények érvényesítését (pl. arra hivatkozva, hogy túl csekély a diáklétszám, nincs szakképzett tanerő stb.) sőt, a felelősséget gyakran áthárítják a kisebbségre. A mindennapok gondjaival Finnországban a svéd, a számi és más kisebbségi nyelveket beszélők egyaránt megküzdnek, még ha nem is azonos mértékben.

Nézzük például a számitakat. Bár hagyományos lakóterületeik a számi nyelvtörvény meghatározása szerint Finnország legészakibb területei, Helsinkiben is nagyon sok számi él manapság. A nagyváros nyilvánvalóan más feltételeket nyújt a számi nyelv megőrzésére, mint a falusi környezet. Ez a helyzet egyfelől megköveteli a számitól, hogy tudatosítsa önmagában, mi is az anyanyelve, és hogyan viszonyul hozzá, másfelől bölcs döntéseket igényel a hatóságoktól a számi nyelvi jogainak biztosításával kapcsolatban azokon a helyeken, amelyek nem tartoznak a számi otthonának tekintett Lappföldre. Tagadhatatlan, hogy a számi nyelv helyzete az oktatásban sokat javult az elmúlt egy-másfél évtizedben, a tanerő és a tankönyvek, valamint az anyanyelvű tananyag csekély mennyisége azonban továbbra is negatívan befolyásolja az iskolában folyó tevékenységet azokban a tanintézményekben, ahol számiul lehet tanulni.

4. Összefoglaló gondolatok

Dolgozatomat azzal a gondolattal indítottam, hogy mindmáig nem nyert megoldást egységesülő, látványosan fejlődő Európánkban a kisebbségek jogainak védelme. Olyan érzékeny pontja ez a nemzetközi politikának, amelynek pusztán megemlítése is erős indulatokat vált ki mind a többségekben, mind a kisebbségekben.

Finnország sok tekintetben példaértékű lehet más államok számára, például a területén élő történelmi nemzeti kisebbségekhez való viszonyában, amelyet jogi szinten is többé-kevésbé rendezett. Kétségtelen, hogy itt sem kezelik egységes módon a különböző etnikumokat, és a svédek helyzete összehasonlíthatatlanul jobb, mint például a számié, ugyanakkor dicséretes az az igyekezet, amellyel általában támogatják a más nyelven beszélő, más kultúrájú népcsoportok fennmaradását, saját identitásuk megőrzését.

Egy másik tanulság, amelyet kutatásaimból le lehet vonni, a számi etnokulturális autonómiájára vonatkozik. A Számi Parlament, amely kifejezetten etnikai alapon létrehozott képviselői szerv, még ha nem is rendelkezik országos jogkörökkel, az egész Finnországban élő számi közösséget képviseli. Jól igazolja ez, hogy egy adott kisebbség saját identitása szempontjából fontos ügyekben úgy is képes ellátni öngazgatását, hogy ha nem a hagyományos értelemben vett, területhez kötött nemzeti önrendelkezési paraméterek között valósítja azt meg.

Irodalom

- ALLARDT, Erik 1988. Yhteiskuntamuoto ja kansallisvaltio. In: Maailmankulttuurin äärellä. Szerk. Eskola, Katarina és Vainikkala, Erkki. Jyväskylän yliopisto. 15–33.
- ANDERSON, Benedict 1983. Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism. London.
- BORBÉLY Anna 2001. Nyelvcseré. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. Budapest.
- CSERESNYÉSI László 2004. Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- GIDDENS, Anthony 1991. Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age. Cambridge. Polity Press.
- HUSS, L. – LINDGREN, A.-R. 2005. Monikielinen Skandinavia. In: Monikielinen Eurooppa. Kielipolitiikka ja käytäntöä. Szerk. Johansson, M. – Pyykkö R. Gaudeamus. Helsinki. 246–280.
- LINDGREN, Anna-Riita 2000. Kielten emansipaatio ennen ja nyt. In: Kieli- ja kulttuurikontaktit. Szerk. Sulkala, Helena. Oulu/Kajaani. 100-121.
- LINDGREN, Anna-Riita 2001. Oikeus omaan kieleen. In: Virittäjä 2. 239–255.
- NÁDOR Orsolya 2003. Kelet-Közép-Európai nyelvpolitikai és anyanyelvi oktatási formák. In: Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Szerk. Nádor Orsolya és Szarka László Akadémiai. Bp. 76-90.
- NUOLIJÄRVI, Pirkko 2002. Yksilön kielelliset oikeudet Suomessa. In: Virittäjä. 3. 385–397.
- NUOLIJÄRVI, Pirkko 2005. Suomen kiellet ja kielelliset oikeudet. In: Monikielinen Eurooppa. Kielipolitiikka ja käytäntöä. Szerk. Johansson, M. – Pyykkö R. Gaudeamus. Helsinki. 283-299.
- PÉNTEK János 2005. A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában. In: Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat. Szerk. Péntek János, Benő Attila. Kiadja az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. Kolozsvár. 9–23.
- SEURUJÄRVI-KARI, Irja 1997. Suomen saamelaiset. In: Suomen kulttuurivähemmistöt. Szerk. Pentikäinen, Juha – Hiltunen, Marja. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja No 72. Helsinki. 99–146.
- SEURUJÄRVI-KARI, Irja 2005. Saamen kieli ja saamelaisten kielelliset oikeudet 2000-luvulla. In: Monikielinen Eurooppa. Kielipolitiikka ja käytäntöä. Szerk. Johansson, M. – Pyykkö R. Gaudeamus. Helsinki. 338–357.
- SZÉPE György 2001. Nyelvpolitika: múlt és jövő. Molnár Nyomda és Kiadó. Pécs.
- VIZI Balázs 2004. Demokratikus és kisebbségi öngazgatás. Devolúciós modellek Nagy-Britanniában és a számi autonómia Skandináviában. In: Az Európai Unió és az etnikai kisebbségek. Szerk. Benyák Mária. Bécs. 53–71.
- <http://www.edilex.fi/linkit/he/20030046>
- <http://www.edilex.fi/linkit/he/19940186>
- <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/1994/19940186>
- <http://www.finlex.fi/fi/laki/kokoelma/2003/20030171.pdf>
- <http://www.samediggi.fi/vanha/suomi/kertomus/sukert01.htm>
- <http://www.samediggi.fi/vanha/suomi/uusia/kertomus2003.doc>